

Илија ЛАЛОШЕВИЋ

КАПИЈЕ И ПРАТЕЋИ ОБЈЕКТИ КОТОРСКЕ ТВРЂАВЕ

Кључне ријечи: фортификације, Котор, бедеми, градске капије, касарне, барутане

КАПИЈЕ

Градске капије су, по правилу, најосјетљивији пунктови фортификационих система, којима је кроз историјски развој утврђења посвећивана изузетна пажња. Настојало се да има што мање, погодно позиционираних и добро контролисаних улаза у утврђени град. Поред сачуваних капија, Котор је имао и неколико градских врата која више нису у функцији. Исто тако, код постојећих градских капија, нестали су неки елементи чија је функција временом престала, као што су мале конзолне куле стражаре, машикуле, системи за редукацију и контролу, механизми за затварање, покретни мостови и сл.

Градске фортификације Котора данас имају троје функционалних врата. Најважнија су она од мора (тзв. «Porta Marina»), са западне стране. Са сјеверне стране, од ријеке Шкурде и са јужне код извора Гурдић су још двоје врата. Она су нешто мањег значаја, а током историје града задавала су доста брига његовим браниоцима.

Тако на примјер, ректор Ерицо 1577. године даје предлог за обезбјеђење веће сигурности которске тврђаве, који је касније скоро у цјелини реализован. Наиме, у то вријеме море је још увијек допирало до градских зидина, а код извора Гурдић није постојао никакав насип. Због тога је сав трговачки и путнички копнени саобраћај пролазио кроз град, унутар зидина. Свакако да је ово било веома опасно јер су свакодневно у град улазили и многи Турци, а неки би и преноћили.

Провидур предлаже да се изради вјештачки насип испред тог дијела зидина, или да се подигне мост, како би се кретање трговаца и путника обављало ван градског утврђења. Ту би требало пребацити и тржницу, као и габелу соли, која се тада налазила пред сјеверним вратима, на Табачини. Из ранијих извјештаја знамо да се на постојећем насипу, испред

западних бедема налазило пристаниште и кланица. У том случају могла би се затворити бочна врата, према Гурдићу и Шкурди и уштедјети трошак за 150 војника који их чувају.¹

Ерицо је отпочео активности на спровођењу овог плана, саградивши мост и пут. Том приликом морао је срушити неколико кућа и вртова изнад ескарпе, што је све коштало око 420 дуката. На овај начин, упркос противљењу грађана, пазарних дана могла се капија на ријеци држати затворена, служећи се мостом и новим вратима ван града (на пристаништу, гдје је пресељена тржница).

Аналогно овоме требало је направити мост или моло («uno ponte, oеого tuolo»), који би почињали на обали Св. Фрања ван града до кланица («Vessarie»). На овај начин би се крупним ломљеним каменом («roprorella») спријечио прилаз граду и бедемима и направила копнена обилазница испред утврђеног града, према мору. Све ово би се направило са мало трошка, упућивањем неколико галија да посијеку и транспортују храстове трупце за мост и доведу камен за обалоутврду .

Давила шездесетак година касније поново предлаже, слично поменутиим предлозима,² да би требало затворити врата од ријеке, јер је нови мост који води до пристаништа сасвим довољан за саобраћај.³ То би повећало и базбиједност капије од мора коју би чувао војни одред сада подијељен на троје врата.

Он међу недостацима которске тврђаве наводи бочна врата (“le porte de fianchi”), од Ријеке и Гурдића, највише изложена дневном и ноћном нападу, слаба и без решетки, са обичним дрвеним вратима и малим покретним мостом (“ponte levatore”). У близини им се налазе зидови, дрвеће, куће и међе (“massiere”), које пружају непријатељима могућност опсаде. По мишљењу једног инжењера (иницијали “V.E.”), вјероватно члана Давилине мисије, слабост ове капије може се превазићи још једним дрвеним вратима са решеткама (“con replicate porte di legno con saracinesche”) и другим покретним мостовима. По мишљењу другог инжењера (“Ingegner B.A.”), могла би се затворити (“segar”) врата од Гурдића и отворити једна на бочној страни платформе Пизани.

Јужна градска врата

Градска врата на Гурдићу, мост, и склоп фортификација око њих, (сл.1, 2) којима се због значаја копненог приступа граду са јужне стране,

¹ G. Novak, *Mletačka uputstva i izvještaji*, sv. IV od 1572 do 1590 godine, JAZU, Zagreb 1964, 209-215

² Исто, 211

³ F. Davilla, *Scrittura intorno Cattaro et suo distretto*, Venezia 1874, 21

увијек поклањала посебна пажња, помињу се, мада индиректно, и у документима XIV вијека и то највише захваљујући локацији оближњих цркава. Судајући по документима нотарских књига, најстарија црква на овом потезу била је она Св. Марије од моста (од Гурдића) – “S. Maria de ponte sive de Gurgite”. Њени остаци још нису поуздано рекогносцирани, иако за то има неких индиција, али се свакако налазила уз сама јужна врата и мост на Гурдићу. Стјепчевић наводи⁴ да јој је 1360. године додата капела Св. Луције и да је уз њу постојао женски пустињачки манастир срушен крајем XVI вијека. Крајем XVII вијека прекида се у цркви богослужење, јер је иста била уклопљена у систем градских фортификација, с обзиром да се налазила на најистуренијем појасу утврђења јужног сектора.

Могуће је да се ова црква налазила испод масивних сводова градских врата на Гурдићу, гдје се види неколико преправљених старих прозора, евентуално остатака њене фасаде, као што то износи Ковијанић,⁵ пишући о фра Вити Которанину и поистовјећујући га са опатом Витом Чучолом, ректором цркве и манастира Св. Марије од моста (од Гурдића). Остаци који упућују на наведено пронађени су у току радова 2005. године.⁶

Франческо Давила⁷ каже да су врата од Гурдића вјероватно саграђена 1470. године, како свједочи камени натпис скинут са архитрава 1662. године⁸, приликом обнове војних грађевина на овом мјесту у које је инкорпорирана и стара црква Св. Марије и Луције.

Давила наводи да су турски поданици заустављани и контролисани испред врата од ријеке и Гурдића. Ово се постизало дрвеном палисадном оградом, редукијом (“stangatte”), као што се то види на неким ведутама и гравирама. Ово је било веома добро рјешење, посебно на Гурдићу, гдје је спољна решетка (“restello”) значајно удаљена од стражарског одреда и гдје за одбрану није требало ништа осим једноставне стражаре.

У Монталботијевој катастику,⁹ у предјелу Гурдића, обрађује се више фортификационих објеката. У првом реду ту је одбрамбени систем градске капије, за коју се наводи да је саграђена 1765. године. Ова датација свакако се односи на спољашњи најновији појас са јаким пилонима који

⁴ F. Davilla, *Scrittura intorno Cattaro et suo distretto*, Venezia 1874, 21

⁵ Р. Ковијанић, *Вита Которанин неимар Дечана*, Београд 1967, 167

⁶ Радови су извођени у оквиру донације шведске невладине организације „Cultural Heritage without Borders“ уз надзор Регионалног завода за заштиту споменика културе Котор.

⁷ F. Davilla, н.д., 20, биљешка 2

⁸ U. Raffaelli, Chiesa e convento di monache di S. Maria e Lucia in Cattaro, *La Dalmazia* II, No 12, Zadar 1846.

⁹ Г. Станојевић, Пописи грађевина Боке Которске из 1788. године, *Споменик САНУ СХХVII Београд 1986*, 144

носе покретни мост, за који је по техници градње евидентно, да је из друге половине XVIII вијека. Изнад унутрашњих, знатно старијих врата, је кула са двије просторије, у која се по потреби пење мердевинама (“*con scala a mano*”).

У оквиру развијеног система сложене капије на Гурдићу, коју сачињавају три појаса, налазе се најстарија сачувана градска врата. У средњем, најстаријем фортификационом појасу је портал капије који се по својим карактеристикама може датирати у XIII - XIV вијек, (сл. 2, 3). Пресвођен је архиволтом српастог облика, а састоји се из састављених довратника и има сачуване трагове осовина вратница, као и елементе који одговарају механизму покретног моста са ланцима и куглама. Ова градска капија одговара најстаријем, сада средишњем појасу фортификација, између куле Гурдић (1470. године) и стрме литице брда Св. Иван. Са кулом Гурдић повезује је ниски зид над извором, несумњиво средњовјековних карактеристика, над којим је шетница са стријелницама коју носе сводови на конзолама. Изнад саме романичке капије, на литици над извором, је висока кула мале округле основе средњевјековних карактеристика. На зиду који кула фланкира, уочавају се остаци ослонаца некадашње кровне конструкције стражаре над капијом.

Унутрашња капија налази се између поменутог зида и куле Гурдић, ренесансних је карактеристика, а поближе би се могла атрибуирати Санмикелијима (Michele Sanmichelli, Giangirolamo Sanmichelli), односно њиховој школи. Рађена је у најбољем маниру млетачке војне архитектуре средине XVI вијека, у стилу «*alla rustica*» и изузетно је складно пропорционисана, (сл. 4).

Спољашња најновија капија (сл. 5), и ниски зид који је повезује са унутрашњом капијом, рађени су од крупних, брижљиво клесаних квадера корчуланског камена. Капија се састоји од два витка ступца квадратног пресека, који носе још увијек сасвим очувани механизам покретног моста и који је био узор приликом рестаурације покретних мостова Дубровачке тврђаве. Сам дрвени покретни мост капије више не постоји. Капија је грађена у другој половини XVIII вијека, пред сам крај млетачке власти, могуће управо 1765, како то наводи Монталботи.

Западна градска врата

Западна градска врата, од мора, саградио је провидур Бернардо Ренијер (1554-56.) и у њиховом горњем дијелу укlesaо своје иницијале и 1555. годину (сл. 6, 7, 8).

За сада нијесу пронађени историјски извори о самој градњи Врата од мора, али се помињу у нешто каснијим документима. Тако се већ у

извјештају провидура Габријела, из 1588. године, наводи да врата нису била адекватно чувана, да стража обилази уз море само дио зидина у дужини од 180 хвати, а без потребне контроле остају сама градска врата (“porta principale della Marina”). Наводи се да је с те стране непријатељ дошао више пута непримијећен, што је оцијењено као опасност, те је над вратима саграђена стражара (“sentinella”), која их је контролисала.¹⁰ Поменути стражару помиње и Давила у свом рукопису,¹¹ а може се пажљивом обсервацијом уочити и на једној ведути Котора из XVIII вијека.¹²

Постојање ове стражаре објашњава троугаони простор другачије обраде на зидном платну изнад капије у који је Аустроугарска својевремено смјестила царски грб који са бочне стране подржавају два грифона, уклоњена приликом адаптације 1945. године (сл. 8).

Комплекс главних градских врата (“la magnifica porta della marina”) заокупља и пажњу Тимотеја Цизиле¹³ у дијелу бављења фортификацијама према мору. Он наводи да је изнад Врата од мора «модерна» провидурова палата, урађена од финог камена и на лијеп начин (“di un bellissimo modello”). У близини се чувала велика количина барута, муниције и наоружања, што се 1586. године запалило, и том приликом је дошло до великог разарања.

Цизила наводи да се врата раније нису налазила овдје већ на Шурању са називом Горња или Камена (“Soprana o Petrana”), док их 1555. године није отворио поменути Бернардо Ренијер. Испред њих је простран трг односно обала (“un ampia piazza o riva”). Цизила наводи да се ту некада налазио високи камени мост у близини бродоградилишта, а поред кортине према бастиону Цитадела (“verso il torrion”) са вјежбалиштем за топције (“scolari dei bombardieri”).

Он помиње на овом мјесту и гат (“ponte di Seccagne”). Судећи по његовој дужини која се помиње у тексту (“lungo tirador di corso di doi miglia”), овдје се може радити једино о потезу пристана, од бастиона Цитаделе до тзв. Луже, врха которске риве, гдје су се по потреби извлачили (tirador) и ремонтовали (seccagne) бродови.

Монталботи у свом катастику наводи да је 1761. године подигнута ограда за редукацију са унутрашње стране градских врата према мору. Ипак, судећи по другим историјским изворима, то је било урађено знатно

¹⁰ G.Novak, n.d., 413-422

¹¹ F.Davilla, н.д., 21

¹² Biblioteca Nazionale San Marco- Venezia, VI. 493/10062/No2)

¹³ F.Davilla, н.д., 29

раније.¹⁴ Ова ограда састојала се од камених стубова и дрвених решетки (“*rastellate di legno*”), стубови су постојали још до другог свјетског рата, када су уклоњени. Слична баријера, судећи по неким гравирама изведена у дрвету, била је са спољашње стране градских врата, према луци.

Главна градска врата свакако су накнадно пробијена у средњовјековном бедему и чувана војним одредом за чије потребе је обезбијеђена касарна (Провидуrowa палата) и Кула градске страже. Свод ове капије тангирао је некадашњу градску лођу, гдје су били смјештени значајни административни уреди. Са спољашње стране, према бастионима Валијер и Цитадела, након великог земљотреса 1667. године, средњовјековном зиду додата је ескарпа, па су врата остала нешто увучена.

Врата су рађена у касноренесансном маниру, «*alla rustica*», карактеристичном за половину XVI вијека, пресвођена архиволтом. Изворно су била височија, јер је кота плочника у међувремену промијењена. Ово објашњава поремећене пропорцијске односе данашњег изгледа капије. Но, и поред тога, укупна диспозиција, а нарочито техника израде, упућују на недовољну вјештину њених градитеља. У сваком случају, пропорцијски, стилски и технички Врата од мора значајно заостају за готово истовременим унутрашњим вратима на Гурдићу и нешто старијим вратима на Шкурди.

У засведеном простору капије, на зиду с лијеве стране је камена плоча са натписом о великој турској опсади 1657. године. Како се у тексту каже, плочу је поставио Никола Мартинони, кнез Бергама, војни заповједник, у славу Антонија Бернардија, генералног провидура цијелог Илирика и Епира, који је растјерао турску војску. То је онај исти Бернарди којег касније срећемо у улози которског провидура. Како се радило о искусном и способном ратнику, претпостављамо да у Котор није послат по казни, (како је то често бивало), већ по неком специјалном задатку. Тај задатак се могао односити, између осталог, и на отклањање недостатака которске тврђаве, о којима се и раније много говорило, а који су посебно дошли до изражаја у турском нападу 1657. године.

Према наводима Гаспара Ерицо и Микеле Бона¹⁵ (1559.) на страни према мору су троје врата. Како су поменута главна градска врата већ била формирана (1555.), остаје да на овој страни идентификујемо још двије капије. То је данас могуће урадити захваљујући истраживањима која су извршена у периоду послје земљотреса из 1979. године.¹⁶

¹⁴ Archivio di Stato-Venezia, даље A.S.V. Provveditori di Terra e da Mar, даље P.T.M., f. 1296

¹⁵ S.Ljubić, n.d. III, 64-69

¹⁶ Истраживања су вршена у организацији Завода за заштиту споменика културе Котор и Републичког завода за заштиту споменика културе Београд,

Једна од троје наведених врата према мору без сумње су она романоготичких обиљежја, пронађена у унутрашњости бастиона Валијер, у току истражних радова, (сл. 9, 10, 11). Врата су изузетно и неочекивано малих димензија, преломљеног српастог лука, од крупних прецизно клесаних квадера. Са унутрашње стране је сложени систем градске капије у два нивоа (у горњем нивоу је стражара), много већег отвора, такође преломљеног лука. Цијела капија је била смјештена у угадној кули која је фланкирала кортину према данашњем бастиону Корнер и која је приказана и на једној од најстаријих познатих ведута Котора чији је аутор Анђело дељи Оди Падовано.¹⁷

У свом путопису, који углавном нема веће документарне вриједности, макар кад је у питању Бока Которска, Евлија Челебија ипак доноси један податак везан за градске фортификације Котора. Наиме, он помиње тајну капију на страни од мора, нажалост не наводећи детаљније податке који би послужили за њено лоцирање.

Методом елиминације покушаћемо одгонетнути која од досад познатих малих врата на беду према мору, посједују својства да би их могли идентификовати као тајна врата из Челебијиног путописа. Сматрамо да мали романоготички отвор из XIII-XIV вијека за избацивање смећа у море “portella”, поред зграде некадашње војне болнице – данас Центар за културу, ако средином XVII вијека, (у вријеме Челебијиног писања о Боки), којим случајем још није био зазидан, што је мало вјероватно, није служио као тајни излаз из града (у млетачким изворима тзв. “sortita”). Врата су сувише мала, фронтално постављена на главном градском зиду и не налазе се у близини неког значајног одбрамбеног пункта у оквиру фортификација.

Поменуто капија, пронађена у току истражних радова на бастиону Валијер, (сл. 10) такође је сувише уочљива на главном градском беду, а са унутрашње стране посједује све пратеће елементе и грађевине карактеристичне за градску капију, мада је отвор на спољашњем зиду неуобичајено малих димензија.

Од досад познатих врата на дијелу бедема према мору, најближа вратима из Челебијиног путописа, су она пронађена у току истражних

њима је руководио др Мирко Ковачевић, који је и аутор пројекта конзервације и презентације градских бедема. Истраживања су касније у пар наврата настављена на бастионима Валијер и Цитадела под руководством мр Јована Мартиновића. На истраживањима бастиона Валијер учествовали су осамдесетих година и археолози Вилма Ковачевић и Гојко Андријашевић, а потом за потребе израде пројекта ревитализације и архитект Илија Лалошевић.

¹⁷ види: И. Лалошевић, Кортине и бастионе трасе Которске тврђаве, Бока 31, Херцег Нови 2011, 59, прилог 3

радова предузетих приликом санације и адаптације старе градске Вијећнице и њеног повезивања са баштом бивше кафане Дојми изван бедема.¹⁸ Ова врата (сл. 12) налазе се на најнижем нивоу шупљине југоисточног дијела тзв. Танаје, на споју западног градског бедема и бастиона Цитадела. Имају равне непрофилисане довратнике и готичке капители испод надвратника, из XV вијека. Врата су, по свему судећи, била у функцији до облагања овог дијела зида ескарпом после земљотреса 1667. године. По свом положају, управном на главни градски бедем, у заштићеном и скровитом углу, у близини стратешки значајног положаја, бастиона Цитаделе, посљедњег градског упоришта, ова врата би могла имати све потребне прерогативе мале тајне испадне капије за нужну евакуацију.

Ово су уједно, највјероватније, трећа врата према мору из извјештаја синдика Бон и Ерицо. Поменута мала врата, романоготичких стилских обиљежја (тзв. портела) за избацивање смећа у море вјероватно нису урачуната у извјештају, јер то заправо и нису врата у правом смислу ријечи.

Сјеверна градска врата

Сјеверна, Врата од ријеке, (сл. 13) радикално су обновљена у спомен на опсаду Хајредина Барбаросе 1540. године. Грађена су у ренесансном стилу са довратницима и луком “*alla rustica*”. Над њима је велико правоугаоно поље са грбовима и натписом, а над њим троугаони тимпанон са рељефом лава св. Марка и тврђавом на врху брда, која је више симбол него реална представа каштела Св. Ивана, и која се у том облику често јавља на сличним млетачким рељефима.

Три грба у правоугаоном пољу су обијена, а сачувани су иницијали и то: дужда Антонија Грити, градског ректора, провидура Бемба, генералног провидура Далмације и Боке Ђиролама Лоредана. У тексту, с лијеве стране, наводи се да је 15. августа 1539. год. одбијана турска војска, а с десне да је 25. марта 1540. подигнута (“*constrvcta fvit*”) ова капија.

Сама капија је углавном сачувала свој изворни изглед. Током времена је нестала унутрашња зидана баријера са решетком коју помиње Монталботи.¹⁹ Засведени простор врата је био подијељен у два нивоа, о чему постоје трагови «*in situ*». На првом нивоу је механизам покретног моста (“*bilancie del ponte levatoio*”), а на другом стан главног чувара артиљерије (“*capo, custode dell artiglieria*”). Сам мост је, како ћемо касније

¹⁸ J. Martinović, Istraživanja dijela fortifikacionog kompleksa tvrđave u Kotoru – bastion Citadela i kula Kampana, Glasnik odjeljenja umjetnosti CANU, br. 16, Podgorica 1997, 191

¹⁹ Г. Станојевић, Пописи грађевина... н.д., 165

видјети, од камена, с луковима (“di pietra viva, con archi”), са зидом на којем је у средини стражарница (“garetta”), и пушкарницама према брду.²⁰ Интересантну и веома квалитетну представу овог моста нацртао је аустроугарски официр Федор Карачај,²¹ (сл. 14), а постоје и релевантне фотографије с краја XIX вијека. Из писаних историјских извора, као и са неколико графичких представа овог дијела бедема знамо, да је и над овим вратима била мала стражара ношена конзолама.²²

Источна градска врата

У склопу куле Контарини, на источној страни, према брду, налазе се тзв. Шпиљарска врата, (сл. 15) на унутрашњем новијем зиду преко кога се прилази првом спрату куле. Већ по архитектонској обради распознаје се да су врата из друге половине XVIII вијека, што потврђује година на надвратнику (AD MDCCLXVIII). Упоредном анализом обраде портала и зида у којем се он налази закључује се да су једновремени. Поменута врата воде у простор за редукцију «posto di riduzione» кроз мала, дијелом зазидана средњовјековна врата на старом бедему уз кулу Контарини. Млечани су, у току посљедње велике реконструкције овог дијела бедема, имали намјеру да сруше овај положај и из безбједоносних разлога зазидају поменута врата. Ипак то није урађено.

ПРАТЕЋИ ОБЈЕКТИ

У склопу градских фортификација постоје бројни и разноврсни пратећи објекти који су у мањој или већој мјери функционално повезани са ефективним одбрамбеним системом. Млетачки извори ове грађевине зову јавним, с тим што се мора имати у виду да се по правилу овдје ради о објектима углавном војне намјене. Ово из разлога што су Котор и Бока били перманентно ратиште («teatro della guerra») и што је одбрана била најважнији, практично једини млетачки јавни интерес.

Которски кнез, ректор, добио је и титулу провидура, која већ носи обиљежја војног заповједника. Касније се за случајеве непосредних ратних збивања уводи и функција ванредног провидура. Исто тако, у

²⁰ Исто

²¹ С. Fisković, Boka Kotorska u akvarelima Fedora Karascay-a iz prve polovice 19. stoljeća, Zbornik izvještaja o istraživanjima Boke Kotorske III, Spomenik SANU CXXVII, Beograd 1986, 232, сл. 29

²² A.S.V. Fortezze/ex B. 82, dis. 89

Перасту, ранији мјесни главар, «кефалија», добија и титулу капетана, несумњиво везану за улогу војног командовања.

Свакако да се овај приступ одражавао на укупну организацију живота у граду. Тако, на примјер, на главном градском административном тргу, тзв. «Piazza d' Armi», **Трг од оружја**, (име је добио по вјежбама, парадама и другим војним функцијама, а не, како се често може чути, по трговини оружјем), поред Провидурове палате, налазиле су се касарне, арсенал, Кула градске страже, разна складишта и сл.

Градски торањ за сат на Тргу од оружја, (сл. 16) није био лишен војне функције, иако му то није била превасходна намјена. Наиме, провидур Болани 1555. године извјештава Сенат да је новцем од казни направио сат код Палате ректора, гдје се налази складиште у којем се може држати барут, капела, а на врху тераса («una bella torazza»).²³ Дакле, вријеме изградње торња градског сата треба помјерити педесетак година раније од општеприхваћене, а ту годину (1602) сматрати термином неке радикалније обнове.

На кули градског сата уклесани су иницијали провидура Антонија Гримани и година градње (горе : AG, испод : MDCII). На истом мјесту постојала је и раније кула, у којој су у току истражног поступка подвргаване мукама сумњиве особе («Turris torturae»), и на којој се током XVI вијека помиње сат.²⁴

На другој, западној фасади куле, у складном распореду од бројчаника часовника, па до врха пирамиде постављене уз грађевину, налази се барокна композиција натписа и грбова у оквирима и картушима. Сви хералдички мотиви за идентификацију су преклесани, обијени, као и велики, најнижи натпис. Сачувао се уопштени натпис типа сентенце на самом врху композиције и мањи натпис, величине каменог квадера фасаде, на лијевој страни, приближно у висини лава Св. Марка, који се односи на Антонија Контаринија, которског провидура (1618-20.). Ни овдје није наведен разлог постављања плоче.

Међу војним објектима на Тргу од оружја значајни су **Општинска лођа и касарна Св. Роко** на јужном дијелу трга. Ове грађевине срушене су крајем XVIII или почетком XIX вијека, осим једног лука лође сачуваног у приземљу **Куле градске страже**, па је од изузетне вриједности један стари план ове градске зоне са детаљима наведених објеката, који се чува у Државном архиву Венеције, (сл. 17). На основу овог плана, може се урадити поуздана идеална реституција Општинске лође и других значајних објеката у зони Врата од мора и луке.

²³ S.Ljubić, n.d. III, 64-69

²⁴ Исто, I.Stjepčević, Vođa po Kotoru, Kotor 1926, 25

На наспрамној страни трга налазила су се два велика **складишта**. Складиште утврђења («Munizione per uso della Piazza») касније су Наполеонови војници претворили у позориште које је срушено почетком XX вијека, да би на његовом мјесту био саграђен Општински дом.²⁵ Складиште материјала морнаричког одреда («Munizion per uso della Squadra») обновљено је педесетих година XVIII вијека, када је изнад врата уграђен натпис (сада није «in situ»). Како на натпису недостају подаци, могуће је једино оријентационо датирање.²⁶ Средином XX вијека овај објекат је адаптиран у робну кућу, уз значајну измјену аутентичног изгледа (сл. 18).

За праћење развоја ових објеката, као саставног дијела градског фортификационог система, значајни су историјски извори, а по документарности и детаљности нарочито се истичу описи у поменутом Монталботијевом катастику.²⁷

На основу описа касарне на обали («Quartier di Marina») препознајемо **Провидурову палату** (сл. 19). Наведена година изградње објекта из Монталботијевог катастика (1763.) могла би се односити на рестаурацију грађевине или изградњу другог спрата. У приземљу објекта је било пет складишта и два улаза са великим каменим степеништима (“magistrali scale di pietra”). На првом спрату су три велике собе (“cameroni”) за војнике и ниже официре. Оне са страна имају галерију, међуспрат (“mezz’aria”), освијетљену мањим височијим прозорима, чија улога се досад није могла утврдити. На другом спрату су седам станова за официре, који се састоје од собе, кухиње и дијела поткровља. На градском зиду, према обали је заједнички ходник, а други од дрвета (“corridore comune di legno”), недавно обновљен као армирано-бетонски балкон, према Тргу од оружја,²⁸ (сл. 20).

У склопу комплекса Провидурове палате налази се **Кула градске страже**, (сл. 19) дијелом над вратима од мора, (“Quertier del Maggior di Piazza”). Као у предходном, и многим другим случајевима, и овдје соба за војнике, ради бољег коришћења простора има галерију, међуспрат (“altro suolo a mezz aria”).

²⁵ детаљније: И.Лалошевић, Систематизација техничке документације XIX вијека значајне за архитектонско-урбани развој Котора, необјављени семинарски рад за Постдипломске студије из заштите, проучавања и ревитализације градитељског наслеђа, Архитектонски факултет Београд 1990, каталог, листови 21-25

²⁶ ASV, P.T.M., f. 1296

²⁷ Г.Станојевић, н.д.

²⁸ Приликом обнове Провидурове палате послје земљотреса 1979. године извршена је реконструкција дијела овог ходника (балкон од армираног бетона)

Испред улаза у град, на Тргу од оружја, код врата од мора, налазило се **пристаниште** и низ објеката са санитарном, одбрамбеном и трговачком функцијом. У првом реду ту је **Санитарни уред** («Uffizio della Sanità»), са оградама за редукацију («Stangate per uso di sanità»), **Лазарет**, са двориштем, бунаром, смјештајним капацитетима и болницом за осуђене, која је настала адаптацијом некадашњег складишта. С друге стране градских врата, према Гурдићу, уз још једну санитарну контролу налазила се рибарница («Pescaria»), кланица («Beccaria») и магацин за потребе морнаричког одреда («Tezzone al uso della Squadra del Golfo»).

За вријеме млетачке власти постојали су у Котору објекти специфичног облика и конструкције, слични надстрешницама (тзв. «Tezzoni»). Умјесто зидова имали су систем стубаца са међупросторима затвореним дрвеним решеткама, а у нижим дјеловима и парапетима. Кровови ових објеката имали су стрехе знатно веће од уобичајних. Користили су се за помоћне функције попут складишта, магацина, градњу и оправку бродова, склањање топова и сл. (сл. 17).

У појединим периодима и за одређене сврхе грађене су и дрвене бараке. Ово је нарочито био случај после честих земљотреса. Тако након земљотреса 1667. године провидур Зен, констатујући да је пола града срушено и да у Котору готово нема касарни («Publici Quartieri»), моли Сенат да нареди слање дрвене грађе и гвожђа («Legname e Ferramenta») за градњу барака («Baracche») и друге нужне оправке.²⁹

У току историје которских фортификација често пута се дешавало да у граду, нарочито тврђави у брду, нема адекватних **касарни**, стражара и сличних смјештајних капацитета и то не само у вријеме након земљотреса. Након дуготрајних радова на обнови Каштела, провидур Болани 1555. године³⁰ извјештава да је са 50 дуката, дозначених за ту сврху, завршио станове («allogiamenti») за каштелана, капетана и војнике, који су били у лошем стању и прокишњавали.

Ипак, након двадесетак година, 1577. поново се обнављају сви војнички станови у Цитадели, тј. Каштелу. Из документа сазнајемо да је у граду остало мало настањених кућа. Овог пута се као разлог не наводи земљотрес, већ разарање од стране војника у прошлом рату. Предлаже се обнова објеката за смјештај 300 војника. Венеција одлучује да се без одлагања которском провидуру пошаљу материјал («гобе») и новац. Уколико нешто преостане, треба да се утроши за градњу и поправку објеката у граду.

²⁹ ASV, P.T.M., f. 666

³⁰ S.Ljubić, Commissiones et relationes Venetae III, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XL, Zagreb 1880, 64-69

Међутим, зна се да ни послѣ четири године од дуждевог наређења нису поправљене поменуће касарне за тако бројне војнике.³¹ У одговору на захтјеве Которана од септембра 1584. године, помиње се декрет из августа 1580. везан за слање дрвене грађе, окова и новца («quantità de legnami, ferramenta et denari») за поправку станова за војнике, који није спроведен. Од свега планираног завршени су станови у Цитадели за једва тридесетак војника, и још два објекта («casali») предвиђена за 12 особа. Чак није искључена могућност да је то урађено и раније, јер поправку станова у Цитадели помиње неколико провидура у својим извјештајима. Констатујући горе наведено дужду није остало ништа друго него да донесе нову одлуку да се дâ налог провидурима тврђава да што прије обезбиједи потребно за градњу касарни.

Касарна Каштела, («Quartier in Piazza») има двије етаже и поткровље (сл. 21), у приземљу су били смјештени стражари, а у двјема собама осуђеници и складиште артиљерије. На спрату су биле собе за официра и осуђене. За смјештај затвореника постојао је и посебан, намјенски објекат («Casa di corezione»). Постоје бројни историјски подаци о коришћењу каштела Св. Иван за потребе затвора.³²

У оквиру Каштела налазили су се још барутни магацин, црква, једна касарна изнад двије засведене топарнице, и казамат с копљем за заставу («l'asta dello stendardo»). Унутар Каштела су двије, а ван њега још једна, данас разрушена цистијерна.

Касарна за смјештај посаде било је и на другим фортификационим пунктовима у брду. Судаћи по узиданом натпису, она у оквиру положаја Соранцо, (сл. 22), реконструисана је 1762. године.³³ Иако о томе немамо података свакако да је и касарна положаја Св. Роко, бар у данашњем облику настала у другој половини XVIII вијека.

На страни према Гурдићу, којој је и иначе посвећивана много мања пажња, било је неколико мањих касарни. Касарна положаја Св. Стефан је, по Монталботију, генерално рестаурирана 1786. и 1788. године. Имала је двије етаже и у њеној близини се налазила цистијерна. У оквиру једног (средњег) од три полукружна положаја,³⁴ над Гурдићем налазио се приземни објекат за смјештај војника.

³¹ Историјски архив Котор, (ИАК), DIL III-76

³² А. Milošević, Kaštio sv. Ivana poviše Kotora, Glasnik Narodnog Univerziteta Boke Kotorske 4-6, Kotor 1935, 3

³³ С. Fisković, O umjetničkim spomenicima grada Kotora, Зборник извјештаја о истраживањима Боке Которске, Споменик САН СШ, Београд 1953, 72

³⁴ Три лунете над Гурдићем: горња, средња и доња у неким изворима носе име Св. Фрањо

Због хроничног недостатка смјештајних капацитета за војску, у склопу обимних радова шездесетих година XVIII вијека провидур Петар Микијел саградио је 1765. године велику **касарну Гурдић**, за смјештај стражаранаоближњој капији (сл. 23), која је својим капацитетима вјероватно задовољавала и шире подручје тврђаве. На објекту је уграђен натпис о градњи. У Државном архиву Венеције пронађени су детаљни планови ове грађевине, (сл. 24). Тек је налаз ових планова кориговао мишљење Винка Ђуровића да је зид дебљине 2 м у приземљу касарне стари градски бедем.³⁵ Објашњење за изузетну дебљину овог зида је намјера градитеља да направи склониште отпорно на артиљеријски хитац («a prova di bomba»).

У приземљу, са поменутих зидовима и сводовима изузетне дебљине, биле су просторије за смјештај војника и складиште, на првом спрату касарна за војнике и ниже официре рода артиљерија, а на другом станови за официре. У близини касарне је артиљеријска радионица («Laboratorio degl' Artiglieri») којој је дограђен трећи спрат у току Аустроугарског периода.

У току читавог периода млетачке власти, обнова касарни и складишта у оквиру фортификација ишла је веома споро, па су за војне сврхе коришћени бројни профани, али и сакрални објекти у граду. Тако је, на примјер, црква Св. Филипа и Јакова, у близини Доминиканског манастира, приликом бискупске визитације 1580. године, нађена у функцији складишта барута.³⁶ Црква Св. Рока и Себастијана на градским зидинама, у Каштелу 1682. године употребљена је као складиште муниције и затвор осуђених на смрт.³⁷

Хронични недостаци на објектима градских фортификација, посебно оних у брду, нису се отклањали деценијама, а ипак се перманентно радило. Разлог је изузетна неприступачност и енормни трошкови организовања градилишта на овако неприступачним локацијама. Тако је провидур Пизани 1590. године,³⁸ започео радове на градњи стражаре у Каштелу, у близини складишта и станова за војнике, а остало је његовом насљеднику да их заврши. Послије земљотреса 1667. године, поново је требало све реконструисати, па маја 1684. ванредни провидур Котора (односно Боке, са сједиштем у Котору) Антонио Зен, наводи да многа стражарска мјеста («Corpi di Guardia») треба обновити. Нека су сасвим разорена («affatto distrutti»), као она на врху Каштела («del Castello di sopra».³⁹

³⁵ В. Ђуровић, О зидинама града Котора, Зборник извјештаја о истраживањима Боке Которске II, Споменик САН СР, Београд 1956, 126

³⁶ I. Stjepčević, Katedrala..., n.d., 59

³⁷ Исто, 61

³⁸ G. Novak, n.d., 465

³⁹ ASV, P.T.M. f. 666

Изнад врата од ријеке и бастиона Рива налазило се складиште Фалијер, барутни магацин, за који се у легенди Ђиронђијевог плана,⁴⁰ каже да је неупотребљиво, а у неким другим изворима да га треба укинути.⁴¹ Међутим, 1788. године налазимо га у функцији, како се у Монталботијевог катастику тврди “in ottimo stato”, што се објашњава податком о генералној реконструкцији 1786. године. У оквиру оближњег положаја Св. Роко (»Posto San Rocco«) су артиљеријско складиште (“Tezzon San Rocco deposito d’attrezzi d’artigletia”), рестаурирано 1786. године, мање засведено складиште формирано испод рампе пута и већ поменута касарна.

Барутни магацини су веома често предмет бављења у извјештајима провидура и надзорника тврђава. Поред бројних општих захтјева које иначе морају да испуњавају ови објекти, додатни проблем у случају Котора представљала је неповољна, изузетно влажна клима. Тако, на примјер, Захарије Саламон 1571. године предлаже изградњу складишта барута (»un luogo da salvarvi le polveri«), који се чувао на неадекватним мјестима. Наводи се могућност да се са малим трошком барут смјести у засведени простор испод каштела (»in volto sotto al Castello«).

Провидур Габријел⁴² је приликом пријема дужности (1584.) затекао 36⁴³ барила барута у арсеналу (“casa dell’Armeria”), одакле га је премјестио на сигурније мјесто. Послије тога арсенал је изгорио у пожару, али уз релативно малу штету муниције и оружја који су се ту налазили. Барут се, у количини од 45 миљара⁴⁴, чувао у једној црквици у брду (“Chiesiola al Monte”). У зони фортификација у брду изнад Гурдића (»Precipizio«), изнад положаја Св. Стефан, поред два мања објекта за смјештај војника је и барутни магацин, приземан, засведен и покривен каменим плочама.

Инжењер Алберти у свом извјештају⁴⁵ је подробно испитао најпогоднију локацију за магацин барута (“la casa, o deposito della Polvere”) и уочио мјеста у брду са положајима, гдје треба направити артиљеријско складиште (“tezzi per l’ Artiglieria”). Између осталих цртежа и описа које садржи његов извјештај, посебно су интересантни они који се односе

⁴⁰ План Котора, а. Francesco Gironci, 1785. г., (Збирка пок. Ђ. Радивовића, копија постоји у Поморском музеју у Котору)

⁴¹ J. Martinović, Jedan opis utvrđenja Kotor iz 1769. godine, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru (GPMK) XXXVII-XXXVIII, Kotor 1989-90, 17

⁴² G.Novak, n.d., 413-422

⁴³ Млетачко барило износи око 60 кг., М.Влајинац, Речник наших старих мера у току векова, II свеска, САНУ, Београд 1968, 149

⁴⁴ Постоје два млетачка миљара: велики (дебели) који износи 477 кг, и мали (танки) у тежини од 301 кг, детаљније М.Влајинац, н.д., III свеска, 614

⁴⁵ ASV, P.T.M. f. 438

на предложено складиште барута. Између три предложене локације Алберти даје приоритет оној изнад цркве Св. Роко, коју обрађује кроз профил терена, основу и пресјек предложеног складишта, (Сл. 25, 26). Обезбјеђење складишта од артиљеријског хица планирано је високим заштитним зидом («Ante muralia»), а испред је зараван за сушење барута на сунцу.

Хронични проблеми которског одбрамбеног система, везани за барутне магацине, због лошег одржавања, климатских услова и другог, квалитетно су ријешени тек изградњом велике барутане Св. Фрања («Posto San Francesco Deposito da Polvere») 1747. године (сл. 27). Вјероватно да ни до ове градње не би дошло, да стара барутана није предходно била уништена експлозијом, па и тада се на градњу нове чекало пуних 17 година (од 1730. године),⁴⁶ иако је инж. Мелкјори већ 1731. године сачинио пројекат изградње барутане са описом и предрачуном радова, (сл. 28).

Барутана је саграђена на падини изнад манастира Св. Фрања, испод стрме литице. Представља засведену грађевину, изворно подијелену у двије етажe, са дрвеном међуспратном и подном конструкцијом. Због влаге је подна конструкција одигнута од терена, а велика пажња посвећена је и одводу кишнице. Објекат је са двије стране заштићен високим оградним зидом, а са треће стрмом падином брда, слично како је то својевремено предлагао инж. Алберти у свом пројекту. На прочељу је узидана камена плоча са натписом, из којег се сазнаје да је грађевину подигао Јакобо Болду, генерални провидур цијелог Илирика и Епира, 1747. године. Објекат је био покривен оловом. У његовој близини су артиљеријско складиште и мала стражара.

У которској тврђави, колико нам је познато, није било складишта жита, што је иначе било уобичајено за сличне утврђене градове. Овдје се због изузетно велике влаге жито није могло очувати, па је било случајева да су провидури били принуђени продати и посљедње залихе како не би пропадале. Међутим, постојало је **складиште двопека** («biscotto»), како се исхрана у опсеђнутим градовима углавном базирала на њему. Ово складиште налазило се на Тргу од оружја у склопу магацина морнаричког одреда (сл. 18).

Највећи војни објекат саграђен на простору утврђеног Котора свакако је била **Војна болница** (сл. 29.). Састоји се од комплекса који сачињавају три зграде, од којих је једна старија раније обновљена, (сл. 30) а двије дограђене и уклопљене у функционалну цјелину са старом. Војна болница је започета 1769., пројекат њеног проширења сачинио је Мозер де Филсек 1775., (сл. 31) а завршена је 1787. године. Током градње

⁴⁶ В. Ђуровић, н.д., 127, 137

новог дијела Војне болнице на њеној фасади уграђен је натпис (из 1769.), који сведочи о иницијативи и поводу градње.⁴⁷

Талас обнове фортификација у брду шездесетих година XVIII вијека започео је реконструкцијом унутрашњих **комуникација** које до Каштела воде са трга поред цркве Св. Марије од ријеке, тзв. Колеђате. Том приликом, над улазом у улицу, ослоњен на двије сусједне грађевине, од којих је једна са узиданим амблемом старе которске апотеке, саграђен је лук и на њему забат барокног облика са натписом, датумом и лавом Св. Марка. Символ Венеције налази се у медаљону кружног облика на врху забата и рађен је у плитком рељефу. Испод њега, на плочи сложених контура је натпис, а на крају датум обнове.⁴⁸

Наредне године наставило се са оправљањем серпентина од града до Каштела. Тада је, између осталог, на средњем положају Св. Роко, заправо у зиду испод степеништа над њим, израђена поменута засведена просторија која је служила као спремиште или као склониште за стражаре. На завршцу свода урезана је, као термин оправке 1761. година.⁴⁹

Сличан натпис са истом годином налази се над луком под зидом пута у близини куле Контарини, па је извјесније да се они односе на оправку пута, а не градњу складишта (или стражаре) које је испод њега уклопљено.

С обзиром на карактеристичну позицију града, у склопу система комуникација, значајна пажња морала је бити посвећена **мостовима**. Двије градске капије, сјеверна на Шкурди и јужна на Гурдићу, имале су покретне дрвене мостове («*ponte levatojo*»). На извору Гурдић је наставак тог моста према копну, због конфигурације терена био релативно кратак, понтонског типа, сачињен од храстових шипова и одговарајућом газишном површином од греда и талпи.

Мост на капији Шкурде, међутим, знатно је озбиљнија инжењерска камена конструкција на јаким пилонима и сводовима. Из одбрамбених разлога он је до почетка XX вијека био покривен засведеним ходником са пушкарницама, а на средини моста налазиле су се двије мале куле-стражаре (сл. 14).

Провидур Ерицо 1577. године започео је радове на изградњи новог дрвеног моста на ушћу Шкурде и планирао сличан у зони Гурдића, како би

⁴⁷ Како се то наводи у натпису болница је, попут обимних тада покренутих радова саграђена у склопу припрема за евентуалну одбрану од Црногораца под вођством Шћепана Малог.

⁴⁸ REGIA MUNITAE RUPIS VIA (Главни пут за снабдијевање брда), R AD MDCCLX (Обновљено године Господње 1760.)

⁴⁹ R AD MDCCLXI (Обновљено године Господње 1761.)

формирао саобраћајницу испред градских бедема од мора и на тај начин елиминисао копнени трговачки пут кроз сами утврђени град.⁵⁰

Незадовољни овим потезом, грађани шаљу изасланике у Млетке који наводе да је провидур отпочео градњу моста на ријеци према вратима од мора (*»nella fimara verso la porta del mare«*), и закључују да ће се временом, затворити постојећа врата на ријеци. То би за град била огромна штета, јер се највећим дијелом са те стране снабдијева водом, остварује комуникацију са мануфактурама за прераду коже (*»Tabachi«, »concier delle pelli«*) и трговачки саобраћај. Осим тога уклањање редовне војничке страже на дијелу фортификација уз капију неповољно би се одразило по безбиједност овог сектора бедема, који се ионако сматрао најслабијим. Власти одговарају да за сада врата на ријеци морају бити отворена, под истим условима и са истом стражом, осим пазарним даном. Пијаца остаје на промијењеној локацији, код пристаништа (*»fuori della città sopra la marina«*).⁵¹

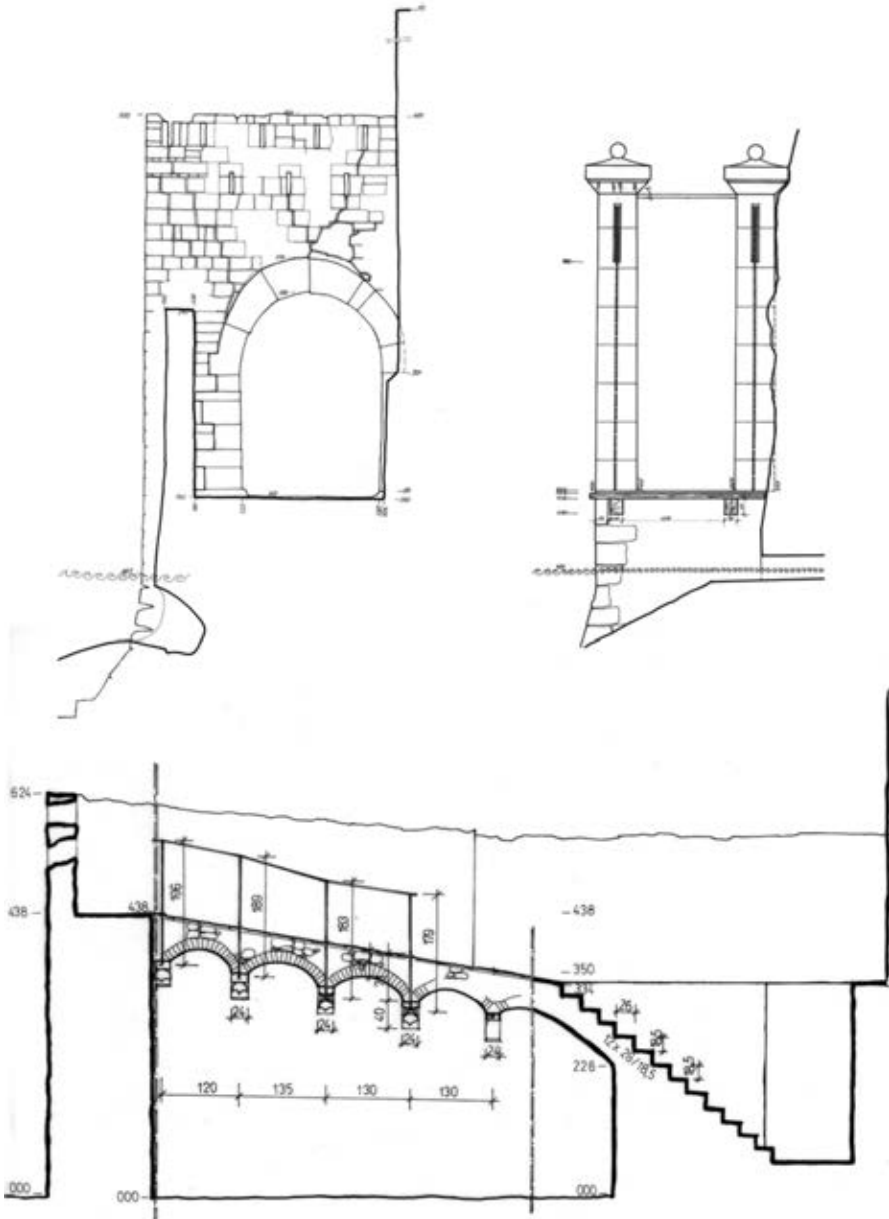
Наведене мостове на Шкурди помиње и Цизила у својој хроници, с тим што наводи да су оба од дасака са сједиштима и наслонима (*»doi ponti bellissimo di tavole segate con le loro sedie et appoggi«*). Покретни дрвени дио моста, код сјеверних градских врата, због своје функције и дужине, свакако није могао да има сједишта. Други, поменути, на ушћу Шкурде, с обзиром на функцију повезивања Црногорског пазара са тржницом у луци, могао је заиста имати овакве клупе, чак и трговачке тезге, по уобичајеној пракси тог времена. Поменути дрвени мостови давно су пропали, а не посједујемо ни документацију која би свједочила о њиховом изгледу.

⁵⁰ G.Novak, n.d., 209-215

⁵¹ ИАК, ДИЛ III-75

Сл. 1. Кула Гурдић и систем јужне градске капије (фото Стеван Ко

Сл. 2. Детаљи градских врата на Гурдићу (Документација Регионалног завода за заштиту споменика културе Котор)

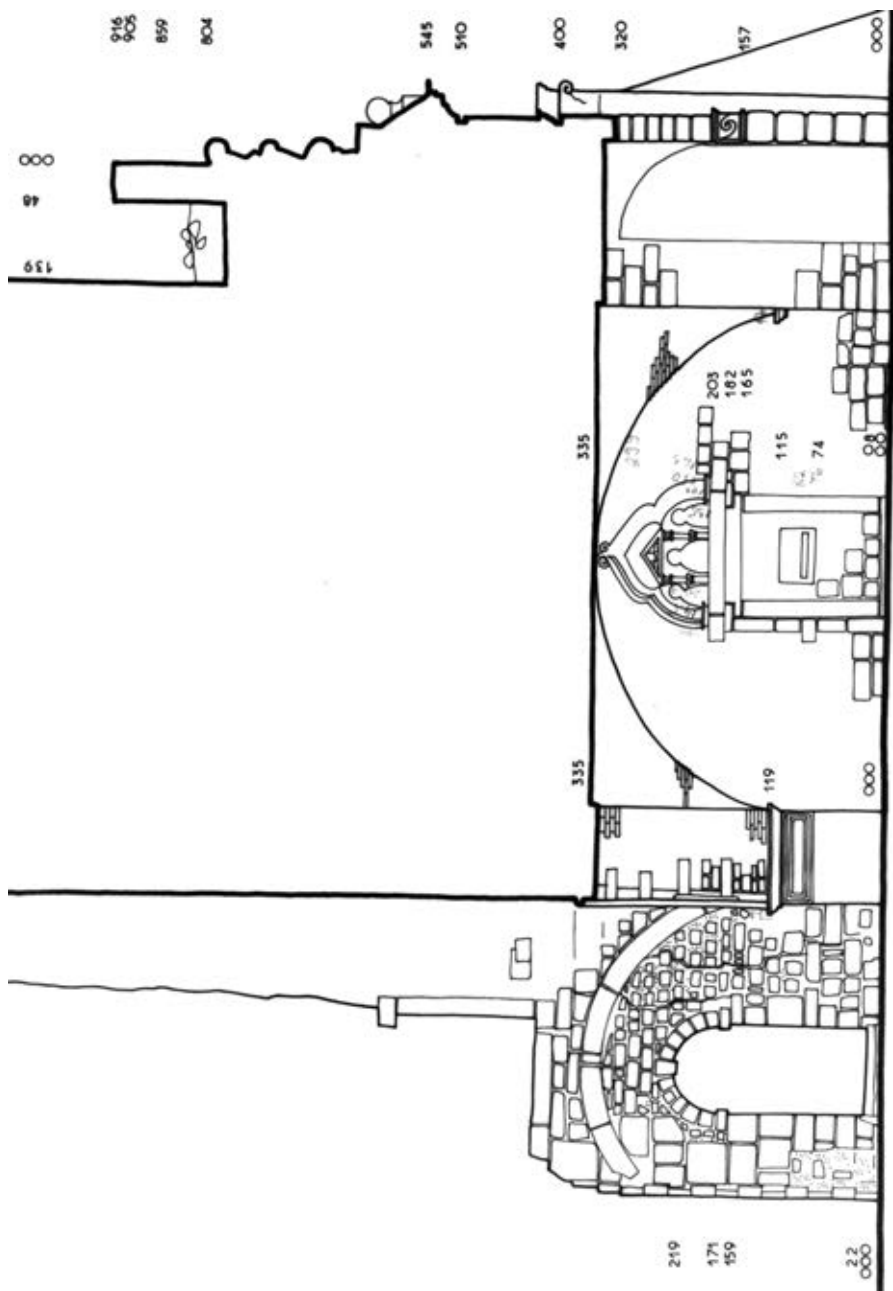
Сл. 3. Средња капија Гурдић

Сл. 4. Унутрашња капија Гурдић

Сл. 5. Спољашња капија Гурдињ

Сл. 6. Детаљ врата од мора, пресјек (Документација Регионалног завода за заштиту споменика културе Котор)

Сл. 7. Врата од мора

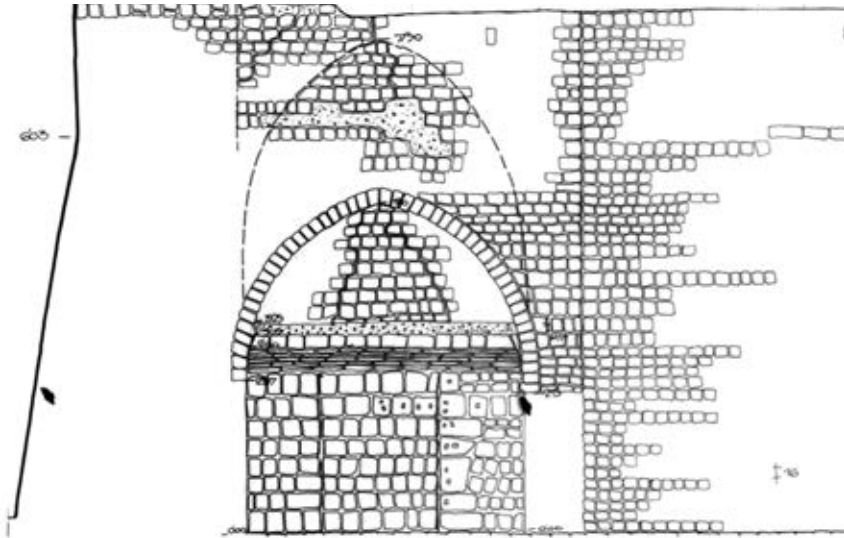
Сл. 8. Врата од мора, ранији изглед (разгледница из времена италијанске окупације у току Другог свјетског рата)

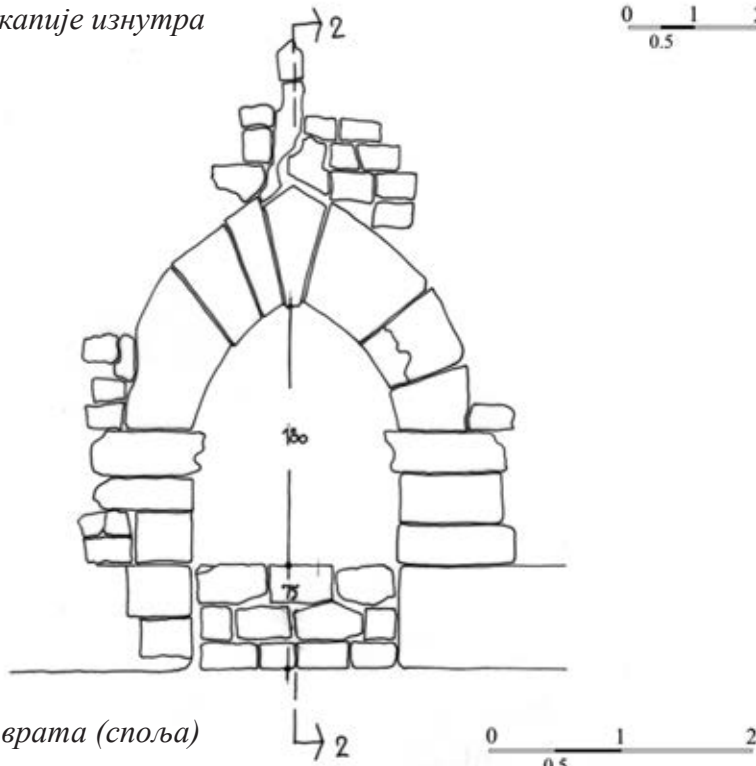
Сл. 9. Стара капија пронађена у склопу бастиона Валиер (Документација Регионалног завода за заштиту споменика културе Котор)

Сл. 10. Стара капија пронађена у склопу бастиона Валиер, споља (Документација Регионалног завода за заштиту споменика културе Котор)

Изглед капије изнутра

Детаљ врата (споља)

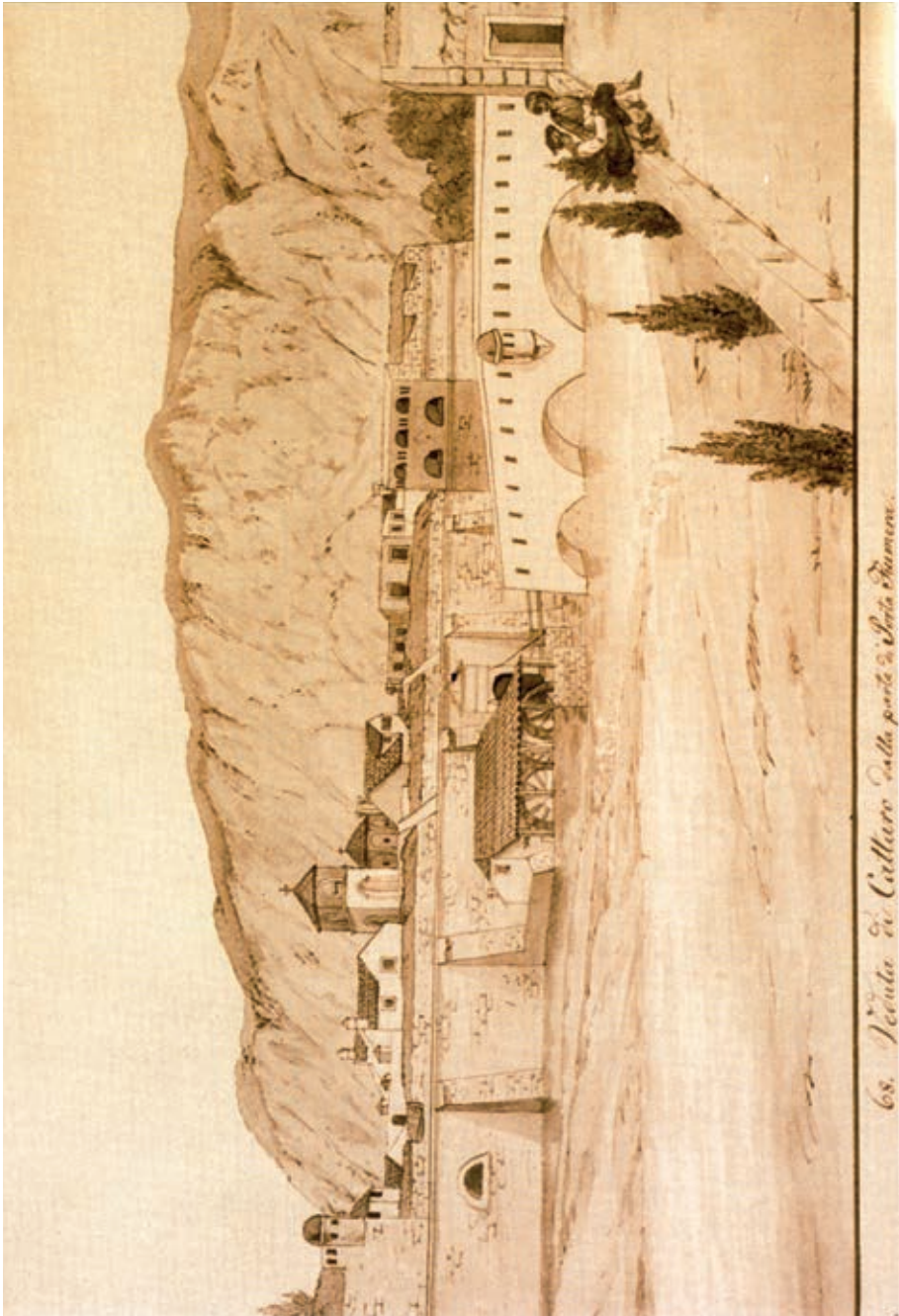
Сл. 11. Стара капија у склопу бастиона Валијер (Документација Регионалног завода за заштиту споменика културе Котор)

Сл. 12. Мала врата Цитаделе

Сл. 13. Сјеверна градска врата

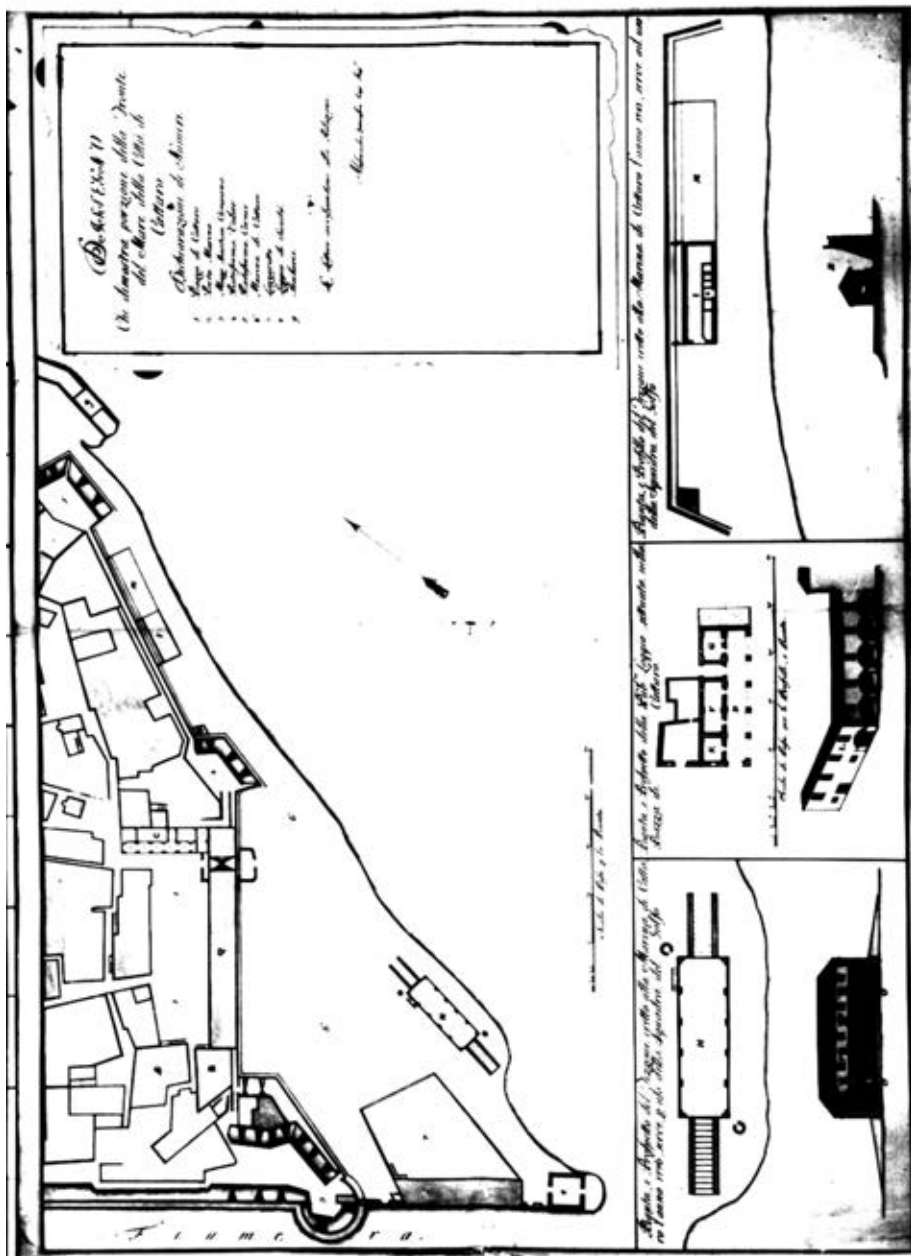
Сл. 14. Поглед на Котор са Црногорског пазара, а. Fedor Karascay, 1837. г.
(С. Fisković, *Voka Kotorska u akvarelima Fedora Karascay-a*, н.д., 232, сл. 29)

Сл. 15. Врата на кули Контарини (Шпиљарска врата)

Сл. 16. Кула градског сата

Сл. 17. План дијела Котора уз врата од мора са детаљима најзначајнијих грађевина
 а. Alessandro Ganassa, XVIII вијек (ASV Fortezze /ex B. 83, dis. 121/)

Сл. 18. Складиште морнаричког одреда

Сл. 19. Трг од оружја, Кула градске страже и Провидуропа палата

Сл. 20. Трг од оружја, а. Fedor Karascay, 1837. г., (Ц. Фисковић, н. д. 235, сл. 36)

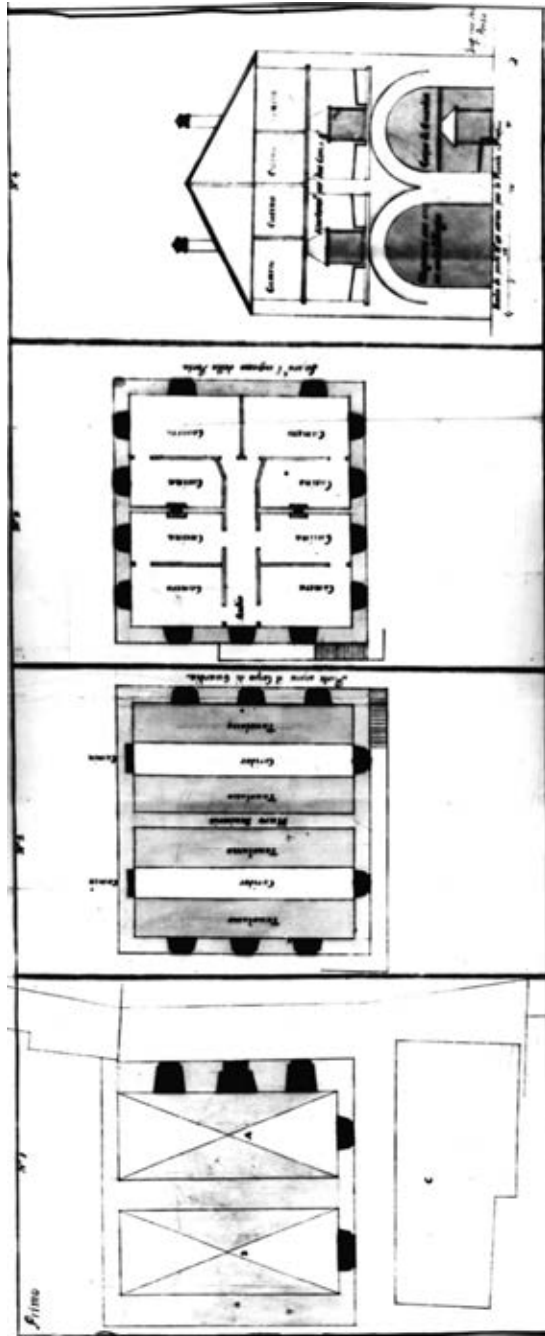
Сл. 21. Касарна каишела

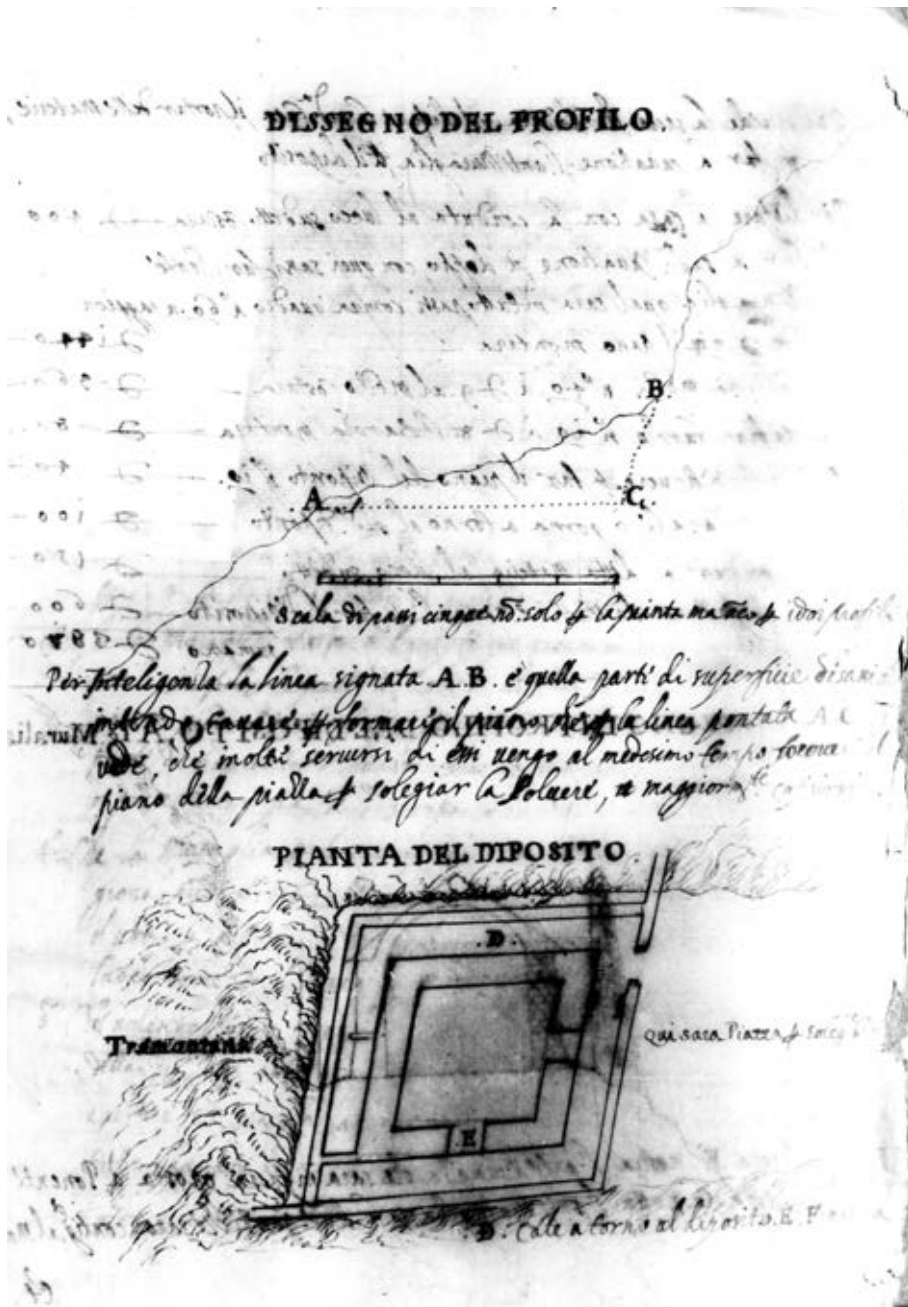
Сл. 22. Касарна Мале тврђаве (положај Соранцо)

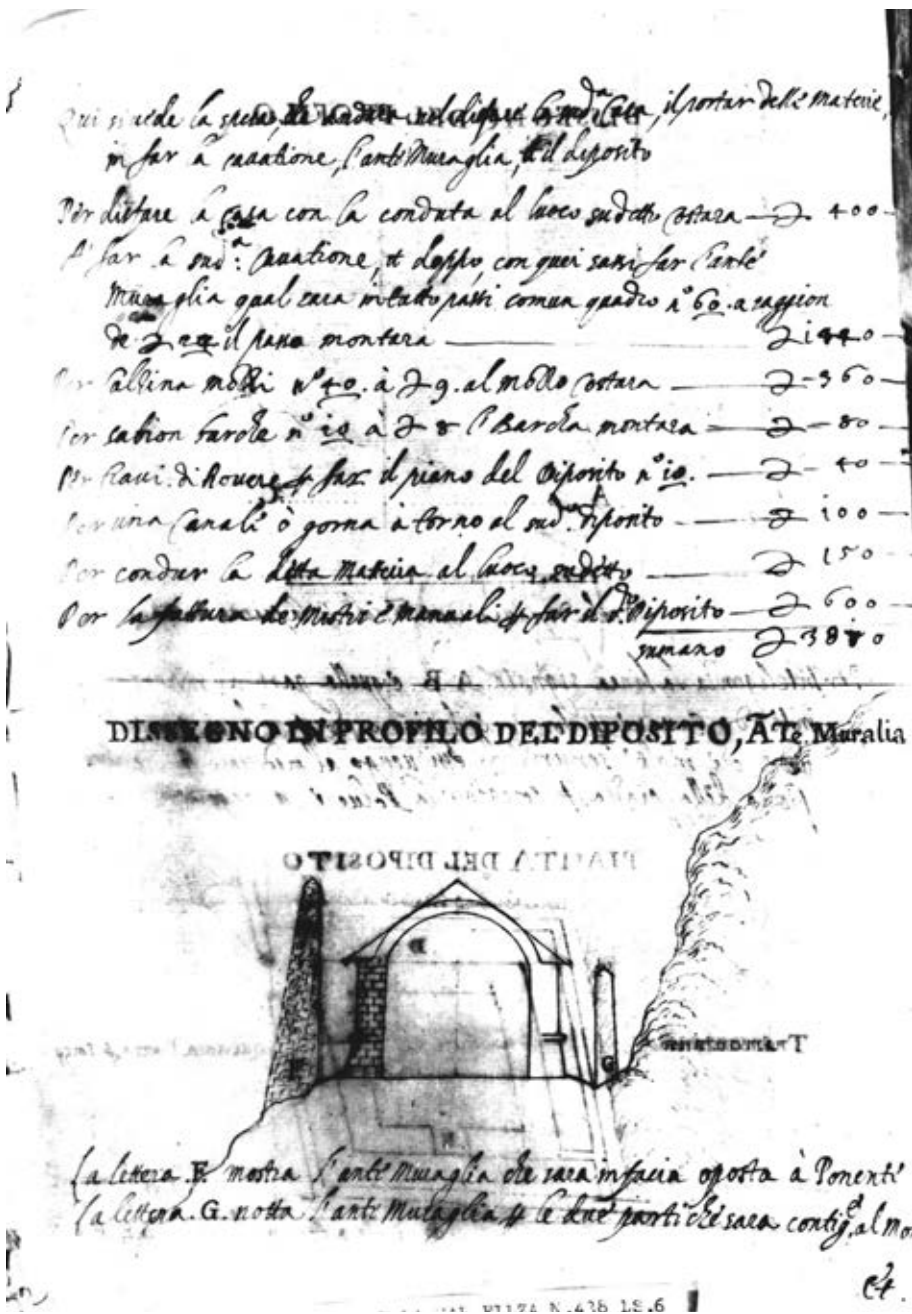
Сл. 23. Касарна Гурдић

Сл. 24. План касарне на Гурдињу, а. Bartolo Riviera, 1764. (A.S.V. Senato Militar I, F. 52/1)

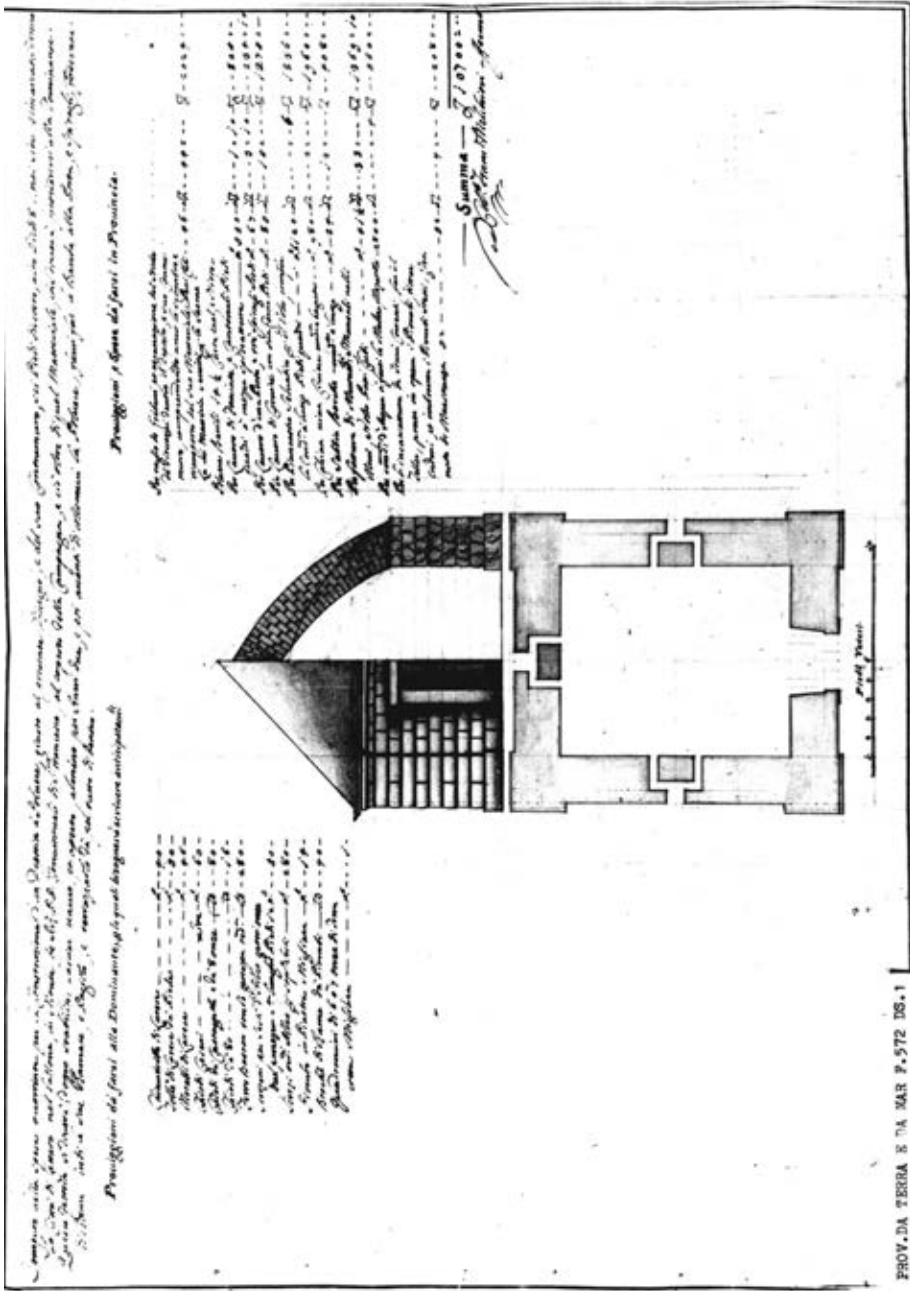
Сл. 25. Профил терена и основа предложеног складишта барута изнад цркве Св. Роко, Которска тврђава, а. Agostino Alberti, 1624. г., (A.S.V., P.T.M. 438 / dis. 5)

Сл. 26. Пресјек планираног складишта барута изнад цркве Св. Роко, Которска мрђаваа. Agostino Alberti, 1624. г., (A.S.V., P.T.M. 438 / dis. 6)

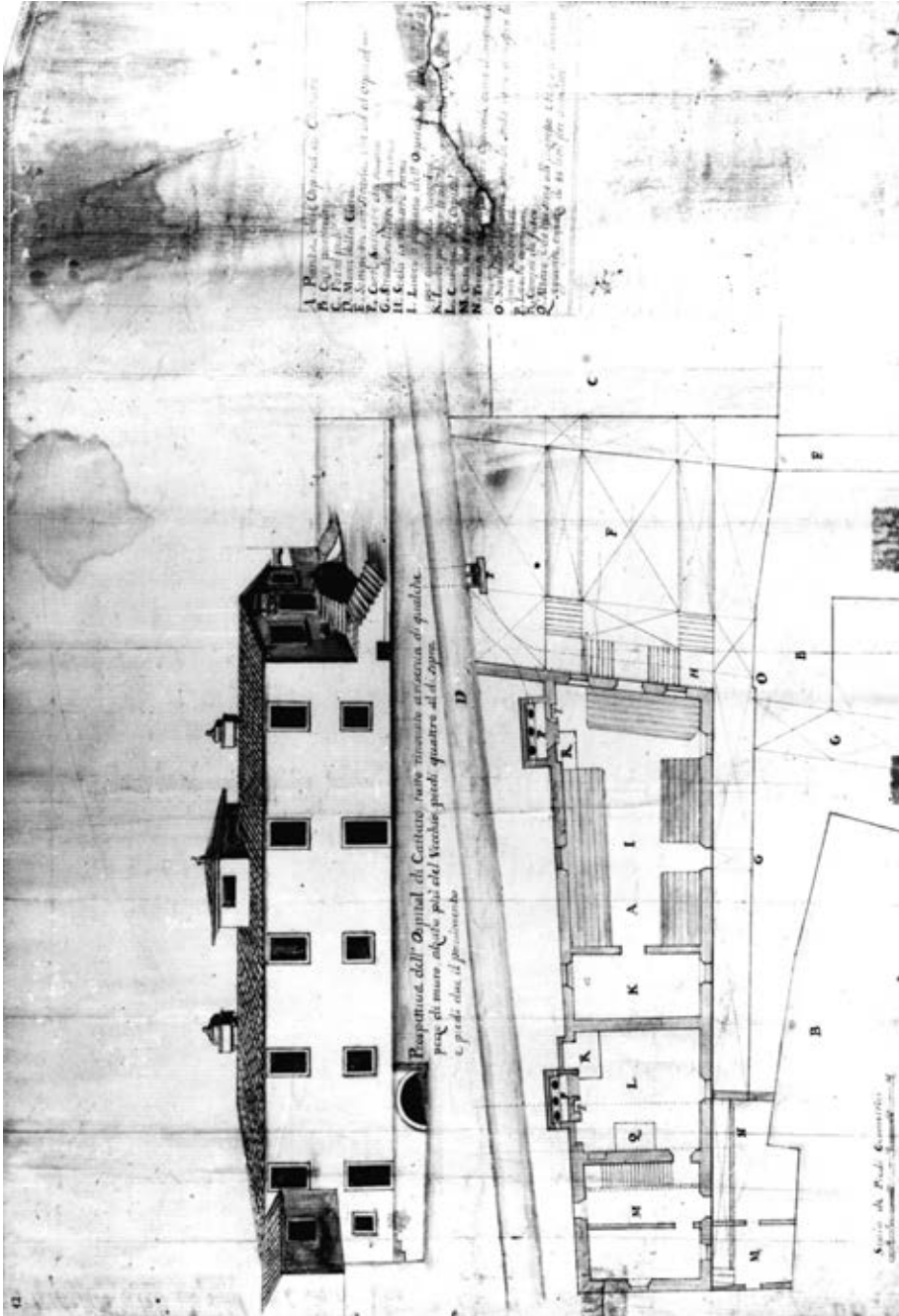
Сл. 27. Барутана Св. Фрањо

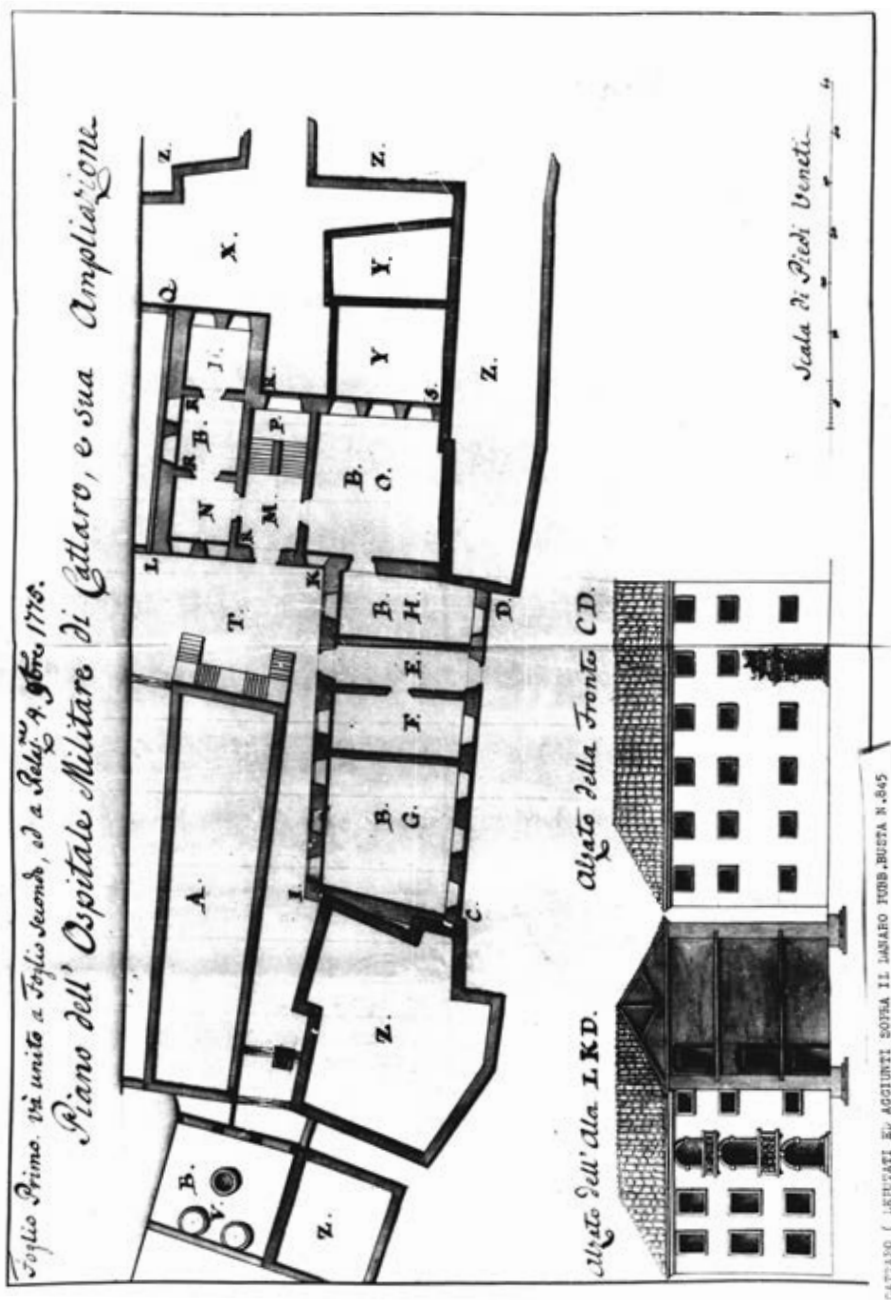
Сл. 28. Основа и пресјек/изглед складишта барута, Которска тврђава, а. Francesco Melchiori, 1731. г., (A.S.V., P.T.M. F. 572 / dis. 1)

Сл. 29. Млетачка војна болница

Сл. 30. Основа и изглед обновљене болнице у Котору, XVIII вијек, (A.S.V. f. Miscellanea Marre e disegni, dis. 12)

Сл. 31. Пројекат проширења Војне болнице у Котору, а. Moser de Filseck, 1775. г.
(A.S.V., Deputati ed Aggiunti alla Provision del Denaro Pubblico, B. 845)

Ilija LALOŠEVIĆ

KOTOR FORTRESS GATES AND SUPPORTING FACILITIES

Summary

Fortified medieval towns like Kotor owed their survival during tempestuous history to the system of fortifications, which consisted of fortified town perimeter, of ramparts – cortinas strengthened by towers. During venetian period those vertical walls and towers were gradually changed in escarpments and bastions, suitable for the artillery.

In the subject paper the author analyzes very important elements of the fortress: gates, barracks, powder magazines, bridges, military hospital etc. Special attention is paid to the town gates, not only important from the strategic and military aspects, as the most vulnerable elements of the town fortress, but also from the architectural point of view. Those elements were often exposed to the important alterations during the town history, not only from functional but also political reasons, where every government wanted to leave their own mark.